

KUNIGO JUOZO LAUKAIČIO MAŽOJO KATEKIZMO VAIKELIAMS RELIGIJOS TERMINŲ NORMINIMAS

Poterių komisijos 100-mečiui

Juozas Laukaitis (1873–1952) – vienas svarbiausių XX a. pradžios lietuvių bažnytinės kalbos gaivintojų, puoselėtojų ir religijos terminijos normintojų. Į šį darbą jis įtraukė kunigus Alfonsą Petrušį ir Adomą Jakštą-Dambrauską, su kuriais beveik dvejus metus taisė poterių kalbą, kiek galėdami stengėsi apvalyti svarbiausių maldų tekstus nuo svetimybų ir keisti jas lietuviškais žodžiais. 1909 metais į Seinus susirinkę garsiausi ano meto kalbininkai – Jonas Jablonskis, Kazimieras Būga, Juozas Balčikonis ir Jurgis Šlapelis, kartu su J. Laukaičiu ir kitais kunigais per porą mėnesių apsvarstė daug pagrindinių lietuvių kalbos gramatikos ir rašybos taisyklių, sutvarkė svarbesnių lietuviškų maldų, giesmių, litanių kalbą, patvirtino kai kuriuos religijos terminus. Vadinamosios Poterių komisijos nelengvo ir kruopštaus darbo rezultatai pirmą kartą buvo paskelbti 1909 m. 9-ame *Vadovo* numeryje.

Poterių komisijos pirmininkas kunigas J. Laukaitis buvo uolus pataisytųjų poterių kalbos gynėjas. Pasirodžius nepalankiai kritikai, jis gana griežtai atsakė į Jono Totoraičio straipsnį *Nauji poteriai (Poterių Komisijos klaidos)*, kuriame keltas klausimas, ar „barbarizmai jau nesuprantami, ir ar jie jau jokių būdu poteriuose nebegali likti? <...> Gal Komisija máno, kad vienu rankos mostėjimu iš lietuvių širdies ir dvasios išplėš ir išraus senąją formą, o jos vietoje inbruks naująją taip, kaip pavasarį su šakėmis, spatais¹, smaigais ir kartimis sode išlupa iš žemės seną ažuolą, o jo vieton inkiša jaunutę obeilaitę, kuri dar ir nežinia, ar prigis?“ (Totoraitis 1909: 296)². Straipsnyje *Dr. Jonui Totoraičiui (Del poterių taisymo)* J. Laukaitis rašė: „Kas yra skaitęs Puriškevičiaus kalbas Rusų dumoje senajai valstybės tvarkai apginti, tai „Vadovo“ straipsnyje „Nauji Poteriai“ gali pažinti Lietuvos Puriškevičių, tik

¹ x *spatas* – kastuvas, lopeta (LKŽ^o).

² Citatų kalba straipsnyje netaisoma.

kitoje dirvoje – gyvenime senoviško, netikusio prakilniausių maldų vertimo“; o Poterių komisija dirba taip, kaip išmano ir moka (Laukaitis 1909_a: 415).

Lietuvybės gaivinimo veiklą J. Laukaitis pradėjo dar mokydamasis Seinų kunigų seminarijoje. Jis priklausė slaptai lietuvių klierikų kuopelei (kurį laiką buvo jos vadovu), kuri siekė atgaivinti gimtąją kalbą, platinti lietuvišką spaudą. Kun. J. Vailokaitis 1910 m. *Šaltinyje* rašė, kad J. Laukaitis lietuvių kalbos žinių sėmėsi iš vysk. Antano Baranausko, „iš to mūsų gražios kalbos brangenybių pažinimo šaltinio“ ir taip gerai ją pažino, kad „šiandien neturime Suvalkijoje jam lygaus“ (Vailokaitis 1910: 422). Matyt, todėl 1904–1905 mokslo metais Seinų seminarijoje pradėjus mokytį lietuvių kalbos J. Laukaitis tapo pirmuoju lietuvių kalbos dėstytoju. Aktyvi „profesorius“³ kun. J. Laukaičio veikla nepatiko sulenkėjusiems seminarijos dėstytojams. Jį vadino „litvomanu“, nors Laukaitis visiems buvo tolerantiškas tiek tautiniu, politiniu, tiek ir religiniu atžvilgiu“ (Vaičiūnas 1996: 8).

J. Laukaitis buvo vienas iš 1905 m. Kaune įkurtos Šv. Kazimiero draugijos krikščionių raštams leisti steigėjų. Jis taip pat pirmininkavo tais pačiais metais įsteigtai knygų leidimo bendrovei „Laukaitis, Dvaranauskas, Narjauskas ir B-ė“; redagavo laikraščius, žurnalus, rašė straipsnius, į lietuvių kalbą vertė giesmes, psalmes, grožinę literatūrą. Redagavo krikščionių demokratų savaitraštį *Šaltinis* (tris pirmuosius numerius pasirašė Kazimiero Prapuolenio⁴ vardu, o nuo 4 iki 22-ojo – savo vardu, vėliau redagavimą perdavė Juozapui Vailokaičiui), taip pat buvo leidinio *Šaltinėlis* (1906), skirto vaikams mokytis lietuvių kalbos, sumanytojas. Nuo 1908 m. rudens imtas leisti mėnesinis žurnalas katalikų kunigams *Vadovas*⁵, kuriame taisyklinga kalba buvo skelbiama pamokslų, kalbos patarimų. Jo įkūrėjas taip pat buvo J. Laukaitis. Be viso to, jis dar parašė keletą giesmių ir katekizmą *Mažasis katekizmas vaikeliams*. Anot Prano Skardžiaus, J. Laukaitis „yra vienas iš mūsų negausių dvasininkų, kuris per visą savo gyvenimą yra daug rūpinęsis lietuvių rašomosios, visų pirma bažnytinės, kalbos tobulinimu. Jis nebuvo

³ J. Laukaitis nuo 1902 m. (po vyskupo Antano Baranausko mirties) buvo Seinų kunigų seminarijos profesorius.

⁴ Keistas sutapimas – J. Laukaitis pasirašė tuo metu gyvenusio kanauninko, visuomenės veikėjo ir spaudos darbuotojo Kazimiero Prapuolenio (1858–1933) vardu. Kanauninkas padėjo gauti leidimą *Šaltinio* laikraščiui leisti ir, kaip rašoma knygoje *Lietuvybės kovų verpetuose: Vilniaus ir Seinų kraštai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, „kurį laiką rašėsi jo redaktoriui“. Jis taip pat prisidėjo ir prie *Vadovo* leidimo. Pasirašinėjo įvairiais slapyvardžiais (Kairiūkštytė, Gudonytė 2009: 223).

⁵ *Vadovas* ėjo iki 1914 m. Iki dvylikto numerio jį redagavo J. Laukaitis, vėliau – Justinas Staugaitis.

koks mokytas kalbininkas specialistas, bet tik mėgėjas praktikas, gana anks-
ti susidūręs su lietuvių raštų kalbos vartosenos reikalu“ (Skardžius 1997:
420). Monsinjoras Alfonsas Svarinskas taip pat mini J. Laukaitį, kaip ypač
mėgusį lietuvių kalbą: „Pasirodo, per kitų kunigų pamokslus sėdėdavo prie
altoriaus su bloknotu rankose ir užsirašinėdavo kalbos klaidas. Paskui taisy-
davo...“ (Svarinskas 1996: 13).

Tai buvo aktyvus visuomenės veikėjas. 1912 m. J. Laukaitis Suvalkų gu-
bernijos buvo išrinktas į Ketvirtąją Rusijos valstybės dūmą, kurioje dirbo iki
1917 m. rudens. Gyvendamas Sankt Peterburge Lietuvos nepamiršo. Pir-
mojo pasaulinio karo metais buvo Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo
karo šelpti Sankt Peterburgo skyriaus pirmininkas, įkūrė Lietuvių tautos
katalikų sąjungą. 1918 m. grįžo į Lietuvą, 1936 m. buvo išrinktas į Ketvir-
tąjį Lietuvos Seimą. 1946 m. sovietų valdžia J. Laukaitį areštavo ir nuteisė
7-eriems metams kalėjimo. Mirė Vladimiro kalėjime.

Aptarus J. Laukaičio aktyvią kalbinę ir visuomeninę veiklą, lieka pagrini-
dinis šio straipsnio tikslas – jo išleisto *Mažojo katekizmo vaikeliams* trijų
leidimų (1904, 1907, 1914) religijos terminija ir jos kitimas; nustatyti, ko-
kiais principais ir norminimo kriterijais jo vadovautasi norminant religijos
terminus, o svarbiausia – įvertinti beveik prieš šimtmetį išleistų katekizmų
religijos terminų taisyms bendrinės lietuvių kalbos atžvilgiu. Pats J. Lau-
kaitis rašė, kad „kaip labai yra reikalingas katalikų poteriuose vienodumas,
geriausiai atjaučia kunigai, mokindami vaikus katekizmo, kalbėdami kas
šventadienis poterius iš sakyklos bažnyčioje, kalėdodami ir priimdami už-
sakus paketinusių vesti arba tekėti“ (Laukaitis 1907: 417). Taigi toliau
straipsnyje bus apžvelgiama, ar jo išleistų katekizmų tekstuose esama minė-
to vienodumo.

KATEKIZMŲ RELIGIJOS TERMINIJA

J. Laukaičio katekizmo išėjo trys leidimai: 1904 m. – *Mažasis katekizmas
vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmą išpažintį ir šventą Komuniją* (viršelyje
1905 m., Vilnius), 1907 ir 1914 m. – *Mažasis katekizmas vaikeliams, prisi-
ruošiantiems į pirmąją išpažintį ir šventąją Komuniją* (Seinai). Visi katekizmai
aprobuoti. Katekizmo autorius, sudarytojas ar vertėjas nenurodytas, tačiau
manoma, kad parašė J. Laukaitis (Kairiūkštytė, Gudonytė 2009: 167). Skiria-
si katekizmų apimtis. Pirmas leidimas kiek trumpesnis – 105 puslapiai, o

antras ir trečias – po 115 puslapių. Pirmajame nėra rytmetinių ir vakarinių maldų tekstų.

Iš trijų katekizmo leidimų surinkta daugiau nei 1800 religijos terminų, jų sinonimų ir variantų. Kadangi katekizmo leidimų tekstai mažai tesiskiria, kiekviename iš jų rasta apie 600 skirtingų vienažodžių (beveik trečdalis) ir sudėtinių religijos terminų, jų sinonimų ir variantų. Apžvelgus tris J. Laukaičio *Mažojo katekizmo vaikeliams* leidimus, galima pastebėti tam tikrą religijos terminų kaitą, savitus norminimo etapus ir principus. Todėl galima kalbėti apie tris religijos terminų norminimo etapus: svetimybų vartojimą, jų keitimą lietuviškais atitikmenimis ir pereinamąjį etapą – kai pramaišiu vartojama svetimybė ir lietuviškas terminas.

Religijos terminais⁶ straipsnyje laikomi žodžiai ir žodžių junginiai, įvardijantys pagrindines krikščionių tikėjimo tiesas, religijos veikėjus, taip pat antgamtinės būtybes, religines knygas ir tekstus, su tikėjimu susijusius veiksmus ir reiškinius, sakramentus, nuodėmes, ydas, dorybes, religines apeigas, bažnytinius reikmenis (drabužius, jų dalis, liturginius indus ir pan.), Bažnyčios ir religines šventes, švenčiamas dienas ir kitas su religija susijusias laiko sąvokas, įvairias religines vietas ir statinius, taip pat administracinę suskirstymą ir kt. Terminais laikytini ne vien tikrieji, tik religijai būdingi terminai, pvz.: *altorius, angelas, apaštalas, Dievo Avinėlis, išpažintis, krikštas, kunigas, nuodėmė, ostija, Paskutinis Teismas, pragaras, rojus, sakramentas, Sūnus* (Dievo sūnus), *Švenčiausioji Trejybė, Velykos* ir kt., nomenklatūriniai pavadinimai, pvz.: *Katalikų bažnyčia, Šventoji Romos bažnyčia* ir kt., bet ir terminizuoti paprastosios kalbos (ir kitose srityse vartojami) žodžiai, pvz.: *avis, avelė, dangus, duona, lazda, pasaulis, sodas, taurė, žaltys, žemė, žmogus* ir pan. Terminizuotų žodžių turinys skiriasi nuo paprastųjų žodžių, pvz.: terminas *avis* religijos tekstuose vartojamas tikinčiojo reikšme, *duona* religijoje yra dvasinio peno, Kristaus Kūno, taigi ir jo Atpirkimo aukos simbolis, *Didysis ketvirtadienis* – paskutinės vakarienės diena, *Didysis penktadienis* – Kristaus kančios ir mirties diena, *sekmadienis* – ne tik septintoji savaitės diena, bet ir šventa diena, skirta Dievui garbinti ir ilsėtis. Žodis *sodas*, kaip religijos terminas, yra skaistumo ir tyrumo simbolis, taip pat žemiškasis ir dangiškasis rojus.

⁶ Apie religijos termino sampratą dar žr. Rimkutė 2009: 172–177.

Svetimybės

J. Laukaitis 1907 m. *Draugijos* žurnale rašė: „Žyvas, griešnas, griekas“ tokios pat vertės kaip ir „abliubenyčia, tajemnyčia, apibrozyti, bliuznierstva, loska“. Tolygios šiukšlės būtinai reikia šalin mesti, nes jos bjauriai drasko lietuvio ausį“ (Laukaitis 1907: 418). Katekizmuose randama tik *griešnas*, *griekas* ir *tajemnyčia*, nes vyrauja lietuviški atitikmenys. Aptariamuose *Mažojo katekizmo vaikeliams* leidimuose paliktos vartoti šios į bendrinę kalbą nepatekusios svetimybės (vienažodžiai terminai, einantys ir sudėtinių terminų dėmenimis), kurios neturi lietuviškų atitikmenų⁷:

- x *almužna*⁸ MKV₁ 44, MKV₂ 36, MKV₃ 36 („išmalda“, lenk. *jałmużna*);
- x *aniolas* MKV₁ 17, MKV₂ 6, MKV₃ 6 („angelas“, lenk. *anioł*): *Angelas Sargas* MKV₃ 6, *Dievo Angelas* MKV₃ 106, *gerasis Aniolas* MKV₃ 6, *šventas Angelas Sargas* MKV₃ 102, *šventasis Aniolas* MKV₃ 45;
- x *Arkaniolas* MKV₁ 54, MKV₂ 47, MKV₃ 47 („arkangelas“, lenk. *archanioł*): *Arkaniolo Gabrijeliaus apreiškimas* MKV₃ 48;
- x *čysčius* MKV₁ 24, MKV₂ 13, MKV₃ 13 („skaistykla“, lenk. *czyścić*): *čysčiaus kančios* MKV₃ 88;
- x *čystata* MKV₁ 10, MKV₂ XI, MKV₃ XI („grynumas, švarumas, tyrumas“, lenk. *czystota*, plg. lenk. *czystość*);
- x *dūšia* MKV₁ 7, MKV₂ 7, MKV₃ 62 („siela“, lenk. *dusza*): *dūšia čysčiuje kenčianti* MKV₃ 46, *dūšia mažo vaikelio* MKV₃ 65, *žmogaus dūšia* MKV₃ IX;
- x *grabas* MKV₁ 35, MKV₂ 26, MKV₃ 25 („karstas“⁹, brus. *зрoб*, lenk. *grób*);
- x *griešnas* MKV₁ 5, MKV₂ VI, MKV₃ VI („nuodėmingas“, brus. *грэ́шны*, lenk. *grzeszny*, dar plg. rus. *грешный*);
- x *karunka* MKV₁ 54, MKV₂ 47, MKV₃ 47 („tokia malda“, lenk. *korunka*);
- x *nečystata* MKV₁ 79, MKV₂ 76, MKV₃ VIII („nedorybė, paleistuvystė“, lenk. *nieczystota*);
- x *pakūta* MKV₁ 30, MKV₂ 20, MKV₃ 20 („atgaila“, lenk. *pokuta*): *didelė pakūta* MKV₃ 84, *išpildymas pakūtos* MKV₃ 82, *Pakūtos Sakramentas* MKV₃ 70;

⁷ Nustatant terminų kilmę (ir reikšmę) remiamasi A. Sabaliausko studija *Lietuvių kalbos leksika* (1990), D. Urbo *Martyno Mažvydo raštų žodynu* (1998), J. Palionio *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankiniu žodynu* (2004), *Lietuvių kalbos žodynu*, taip pat A. Brücknerio *Słownik etymologiczny języka polskiego* (1974) bei W. Smoczyńskiego *Słownik etymologiczny języka litewskiego* (2007). Terminai pateikiami abėcėliškai, originalo rašyba, vienaskaitos vardininko forma.

⁸ Ženklu „x“ žymimi dabartinėje bendrinėje kalboje nevertotini žodžiai.

⁹ *Karstas* – taip pat skolinys, plg. brus. *копча*.

- x *šliūbas* MKV₁ 7, MKV₂ 61, MKV₃ VIII („bažnytinės sutuoktvių apeigos“; lenk. *ślub*);
- x *veselija* MKV₁ 7, MKV₂ 61, MKV₃ 61 („vestuvės“; brus. *вяселле*, lenk. *wesele*; yra ir lietuviškas terminas *vestuvės* MKV₃ VIII) ir kt.

Sinonimai ir variantai

Minėtinos ir svetimybės, kurios eina sudėtinių terminų dėmenimis (pagrindiniais arba šalutiniais) ir atskirai katekizme, kaip vienažodžiai religijos terminai, nėra pavartotos, pvz.:

- x *asaba* („asmuo“; lenk. *osoba*, rus. *особа*): *Dievo Asaba arba Ypata* MKV₁ 15, MKV₂ 4, *Dievo Ypata arba Asaba* MKV₃ 4 (*asaba* sinonimiškai vartojamas su neologizmu *ypata*);
- x *četvergas* („ketvirtadienis“; brus. *čtvérg*, lenk. *czwartek*): *didysis Četvergas* MKV₁ 71, MKV₂ 66, *didysis ketvergas* MKV₃ 23;
- x *kielikas* („taurė“; lenk. *kielich*, vok. *Kelch*): *kielikas vyno* MKV₁ 100, MKV₂ 99, MKV₃ 99, *pakylėjimas kieliko* MKV₁ 99, MKV₂ 98, MKV₃ 98;
- x *pėtnyčia* („penktadienis“; brus. *pjálnica*, lenk. *piątek*): *didžioji Pėtnyčia* MKV₁ 34, MKV₂ 24, MKV₃ 24;
- x *Traicė* („Trejybė“; lenk. *Trójca*, dar plg. lot. *Trinitas*): *Švenčiausia Traicė* MKV₁ 13, *Švenčiausioji Traicė* MKV₂ 1, MKV₃ 1;
- x *žėlabnas* („gedulingas“; plg. lenk. *żałoba*): *gedėtinios Mišios (žėlabnos)* MKV₁ 100, *gedimosios Mišios (žėlabnos)* MKV₂ 100, MKV₃ 100;
- x *žyvatas* („išščios“; lenk. *żywot*): *vaisius žyvato* MKV₁ 5, MKV₂ VI, MKV₃ VI ir kt.

Poterių komisijos paskelbtuose poteriuose išvardytų svetimybių (išskyrus *aniolą* ir *dūšią*) nėra. Kodėl J. Laukaitis net ir paskutiniame katekizmo leidime vartoja šiuos nelietuviškus terminus, neaišku. Galbūt jo nuomonė nesutapo su kalbininkų siūlymu.

Vadovo žurnale J. Laukaitis gana daug rašė apie kalbą. *Kalbos dalykų* skyrelyje jis stengėsi „apsvarstyti reikalingiausių vartojamų mūsų raštuose teologinių ir filosofinių terminų vertę ir išrodyti dažniausiai sutinkamas paklaidas“ (Laukaitis 1914: 201). J. Laukaitis nebijodavo prisipažinti klydęs, pavyzdžiui, iš pradžių jis rašė, kad *aniolo* keisti *angelu* negalima „viena delto, kad visi lietuviai katalikai skersai ir išilgai Lietuvą iš mažens meldžiasi į *aniolą*, o antra, pakeitus *aniolą* *angelu*, žmonės baisiai tuo pasipiktintų, tarydami, kad tai esąs pamėgdžiojimas lietuvių liuterių ir kalvinų, kurie var-

toja *angelas*. Pagaliaus imant iš pirmąsios versmės *angelos*, *angelus* lietuviškai išėitų *angelius*, *-iaus*, kaip *stilius* ar[b]a žmonių vartojamas vardas: *Teopilius*. Todel *angelas* greičiausia paimta iš rusų kalbos“ (Laukaitis 1908_b: 413). *Vadovo* 7-ame numeryje J. Laukaitis ragino palikti *aniolą*, nes šis svetimoms kilmės žodis esąs toks pat senas, kaip *popiežius*, *vyskupas*, *klebonas*, *prabaščius*¹⁰, *parapija* ir kt., ir kad vis tik nėra reikalo vietoj jo brukti *angelą* (Laukaitis 1909_a: 300). Tačiau kitame numeryje jis jau rašė, kad reikėtų vartoti žodį *angelas* (Laukaitis 1909_c: 102). Deja, pats šio siūlymo nesilaikė – *Mažajame katekizme vaikeliams* termino *angelas* nėra.

Svetimybės: *apiera* („auka“, plg. lenk. *ofiara*), *birmavonė* („Sutvirtinimo sakramentas“, lenk. *bierzmowanie*), *griekas* („nuodėmė“, lenk. *grzech*, plg. rus. *зрех*), *kora* („bausmė“, lenk. *kara*), *mylista* („malonė“, brus. *миласць*, lenk. *miłość*), *nodieja* („viltis“, brus. *надзея*, lenk. *nadzieja*), *pekla* („pragaras“, lenk. *piekło*), *smertis* („mirtis“, brus. *смерць*, lenk. *śmierć*), *spaviednis* („išpažintis“, lenk. *spowiedź*), *sūdas* („teismas“, brus. *суд*, lenk. *sąd*), *sumėnija* („sąžinė“, brus. *суменне*, lenk. *sumienie*), *svietas* („pasaulis“, brus. *свет*, lenk. *świat*), *tajemnyčia* („paslaptis“, lenk. *tajemnica*) ir kai kurios kitos vartojamos visuose katekizmo leidimuose. Iš pavyzdžių matyti, kad jas bandyta šalinti, tačiau nenuosekliai, nes galima rasti ir atskirai vartojamų, ir kaip lietuviškų terminų sinonimų (dažniausiai rašomos skliaustuose arba po jungtuko *arba*).

Daugeliu atvejų J. Laukaitis teikė pirmenybę lietuviškiems terminams, pvz.:

apiera MKV₁ 73, plg. *auka arba apiera* MKV₂ 69, MKV₃ 69; *Mišių apiera* MKV₁ 74, *Mišių auka arba apiera* MKV₂ 69, MKV₃ 69, *šventų Mišių apiera* MKV₁ 44;

išpažintis (spaviednis) MKV₁ 81, MKV₂ 78, MKV₃ 78, dar plg. *šventa išpažintis* MKV₁ 66, MKV₂ 78, *šventa išpažintis (spaviednis)* MKV₁ 74, MKV₂ 70 – *šventoji išpažintis* MKV₃ 61, *šventoji išpažintis (spaviednis)* MKV₃ 83, *velykinė išpažintis (spaviednis)* MKV₃ 60;

griešnas MKV₁ 5, MKV₂ VI, MKV₃ VI, plg. *nusidėjėlis* MKV₁ 84, MKV₂ 81, MKV₃ 81;

malonė MKV₂ 9, MKV₃ 9 – *mylista* MKV₁ 5, MKV₂ V, MKV₃ V, *Dievo malonė* MKV₁ 67, MKV₂ 9, MKV₃ 62 – *Dievo mylista* MKV₁ 7, MKV₂ VIII, MKV₃ VIII, *Dievo malonė (mylista)* MKV₂ 61, MKV₃ 61, *Dievo malonė arba mylista* MKV₁ 68

¹⁰ *Prabaščius* (lenk. *proboszcz* < vok. *Probst*, ček. *probošt* < lot. *propositus*), *prabōščius* (brus. *probašč*) – katalikų parapijos valdytojas, klebonas (LKŽ_v). Tai lotyniškos kilmės klebono pavadinimas, jau pasenusi ir nevertotina svetimybė (plačiau žr. Klimavičius 1998: 10).

ir *Dievo mylista arba malonė* MKV₁ 67, *šventų sakramentų mylista* MKV₁ 23 – *šventųjų sakramentų malonė* MKV₂ 12, MKV₃ 12, *išrišimo*¹¹ *malonė* MKV₁ 84, MKV₂ 81, MKV₃ 81;

mirtis (smertis) MKV₁ 19, MKV₂ 9, MKV₃ 9, dar plg. *mirtis* MKV₁ 19, MKV₂ 8, MKV₃ 8, *valanda smerties* MKV₁ 5, MKV₂ VI ir *valanda mirties* MKV₃ VI;

niektikystė (zabobonai) MKV₁ 58 – *prietai (zabobonai)* MKV₂ 51, MKV₃ 51;

nusidėjimas (nuodėmė, griekas) MKV₁ 88, MKV₂ 86, MKV₃ 86; sudėtiniuose terminuose vartojama *nusidėjimas* (dažniausiai) arba *nuodėmė: kūniškas nusidėjimas* MKV₁ 91, MKV₂ 89, MKV₃ 89, *pirmapradis nusidėjimas* MKV₁ 20, MKV₂ 64, MKV₃ 86, *pirmapradis nusidėjimas arba nuodėmė* MKV₁ 19, MKV₂ 86, MKV₃ 86, *pirmųjų gimdytojų nusidėjimas* MKV₁ 20, MKV₂ 9, MKV₃ 9, *sunkus nusidėjimas* MKV₁ 67, MKV₂ 62, MKV₃ 81, *užkietėjimas nusidėjimuose* MKV₁ 9, MKV₂ X, MKV₃ X, tačiau – *griekų atleidimas* MKV₁ 6, MKV₂ 36, MKV₃ VI ir *nusidėjimų atleidimas* MKV₁ 45, MKV₂ 76, MKV₃ 76;

pasaulis MKV₂ 29, MKV₃ 29 – *svietas* MKV₁ 12, MKV₂ 39, MKV₃ 39, *pasaulio pabaiga* MKV₁ 42, MKV₂ 34, MKV₃ 38 – *svieto pabaiga* MKV₁ 46;

paslaptis (tajemnyčia) MKV₁ 55, MKV₂ 48, MKV₃ 48, plg. *Atpirkimo paslaptis* MKV₁ 13, MKV₃ 1, *Švenčiausiosios Traicės paslaptis* MKV₁ 13, MKV₂ 1, MKV₃ 1;

pragaras arba pekla MKV₁ 24, plg. *pekla arba pragaras* MKV₁ 9, MKV₂ X, MKV₃ X, dar plg. *pragaras* MKV₁ 24, MKV₂ 13, MKV₃ 13 – *pekla* MKV₁ 8, MKV₂ 13, MKV₃ 13, *pragaro vartai* MKV₂ 33, MKV₃ 33 – *peklos vartai* MKV₁ 41, *pragaro nelaisvė* MKV₁ 22, MKV₂ 11, MKV₃ 11, *užsidirbimas pragaro* MKV₁ 81, *užsipelnymas pragaro* MKV₂ 78, MKV₃ 78;

sąžinė (sumenija) MKV₁ 75, MKV₂ 71, MKV₃ 71, plg. *sąžinė* MKV₁ 70, MKV₂ 65, MKV₃ 65, *Sąžinės Skaičius (Rokunda sumenijos)* MKV₁ 77, MKV₂ 73, MKV₃ 73; svetimybė *rokunda (lenk. rachunek)* vartojama tik sudėtiniuose terminuose;

teismas (sūdas) MKV₂ 38, MKV₃ 38; 1904 m. katekizme yra tik *sūdas* MKV₁ 46, žodžio *teismas* dar nėra, plg. *Dievo teismas (sūdas)* MKV₂ 13, MKV₃ 13 – *Dievo sūdas* MKV₁ 23, *Paskučiausiasis Teismas* MKV₂ 38, MKV₃ 38 – *Paskučiausias Sūdas* MKV₁ 23 – *Paskučiausiasis Teismas (Sūdas)* MKV₂ 13, MKV₃ 13, *visuotinas teismas* MKV₂ 39, MKV₃ 39, *Visuotinas Paskučiausiasis Teismas (Sūdas)* MKV₂ 38, MKV₃ 38 – *Visatinis Paskučiausias Sūdas* MKV₁ 46;

viltis (nodieja) MKV₁ 48, MKV₂ 41, MKV₃ 41, *viltis* MKV₁ 58, MKV₂ 52, MKV₃ 103 ir kt.

Nors 1904 m. katekizme vartotą neologizmą *niektikystė* MKV₁ 58 J. Laukaitis pakeitė žodžiu *prietai* MKV₂ 51, MKV₃ 51, tačiau skliaustuose paliko

¹¹ *Išrišimas „atleidimas (nuodėmių)“* – vertinys iš lenkų kalbos; plg. lenk. *rozgrzeszenie* (Palionis 2004: 157), dar plg. *išrišti* – lenk. *rozwiązać*.

lenkybę *zabobonai*. Vienas lietuviškas terminas turi sinonimą, kuris laikytinas hibridu¹², pvz., *paaukojimas (apieravojimas)* MKV₂ 49, MKV₃ 49 („aukojimas“; lenk. *oferować, ofiarowanie*). Pirmame leidime yra tik *apieravojimas* MKV₁ 56, dar plg. *Viešpaties Jėzaus apieravojimas* MKV₁ 55 ir *Viešpaties Jėzaus paaukojimas (apieravojimas)* MKV₂ 48, MKV₃ 48. Rasta ir daugiau hibridinių terminų, kurie bendrinėje kalboje nebevartojami, pvz., *nepakūta-vojomimas* MKV₁ 9, MKV₂ X („neatgailavimas“; plg. lenk. *pokutować*) ir kt.

Mažajame katekizme vaikeliams yra atvejų, kai pirma pateikiama svetimybė arba nevertotinas hibridinis terminas, o tik po jo lietuviškas atitikmuo (kartais sudėtinis terminas), pvz.: *Birmavonė arba padrūtinimas*¹³ *šventam tikėjime* MKV₁ 7, MKV₂ VIII, MKV₃ VIII, *Birmavonė arba Padrūtinimas tikėjime* MKV₁ 67, MKV₂ 62 (*Birmavonė arba Patvirtinimas tikėjime* MKV₃ 62); visuose leidimuose vartojamas ir vienažodis terminas *Birmavonė* MKV₁ 70, MKV₂ 65, MKV₃ 65; *nedėldienis arba sekmadienis* MKV₂ 53, MKV₃ 53, pirmame leidime žodžio *sekmadienis* nėra, yra tik hibridas *nedėldienis* MKV₁ 59 („sekmadienis“; plg. brus. *нядзеля*), visuose leidimuose vartojamas sudėtinis terminas *Velykų nedėldienis* MKV₁ 36, MKV₂ 27, MKV₃ 26.

Palyginus *Mažojo Katekizmo vaikeliams* leidimų religijos terminus, galima pastebėti, kad J. Laukaitis mėgino laikytis svetimybų keitimo savais žodžiais principo, suformuluoto, matyt, nusistovėjusios kalbos gryninimo tradicijos, ypač keliamos ir gvildenamos to meto spaudoje. Iš aptartų pavyzdžių matyti, kad kai kurių svetimybų, vartotų 1904 m. *Mažajame katekizme vaikeliams*, 1907 ir 1914 m. leidimuose jau nebėra arba jos vartojamos sinonimiškai su lietuviškais atitikmenimis, paprastai teikiant pirmumą savo kalbos žodžiams. Sinonimija J. Laukaičio katekizmuose rodo, kad religijos terminija dar buvo nenusistovėjusi ir kad buvo ieškoma tinkamiausio termino sąvokai įvardyti. Daugeliu atvejų įvairiakilmę, t. y. lietuviškos ir nelietuviškos kilmės, religijos terminų sinonimiją galima laikyti pagrįsta, mat taip buvo siekiama gryninti arba šalinti svetimybės kilmės terminus ir vartoti lietuviškus.

Nors *svietas* ir *pasaulis* katekizmuose vartojami sinonimiškai, tačiau verta paminėti 1909 m. 8-ame *Vadovo* numeryje išspausdintą straipsnelį *Kalbos dalykai*, kuriame J. Laukaitis aiškino, kad „[k]laidingai yra pavartotas *pasaulis*

¹² Straipsnyje hibridais laikomi žodžiai, turintys savos kilmės ir skolintų žodžių sudaromųjų dalių (Keinys 1984: 115; Gaivenis, Keinys 1990).

¹³ *Padrūtinimas* – „sutvirtinimas“ (plg. lenk. *potwierdzenie*). 1914 m. leidime vartojamas terminas *patvirtinimas*.

vietai *svietas*, nes *pasaulis*, sulig etimologija ir žmonių išmanymu, reiškia vien vietą arba daiktą po saule, vadinamas mūsų žemę (slg. pakriaušis, pakaušis, pakinkis, pastogė, padangė, pakalnė, pažandė, panosė etc.). Žmonės sako: pas šventąjį Tėvą iš viso pasaulio daug svietai susirenka; <...>. Apie žodžio *svietas* lietuviškumą, man regis, negali būti nė abejojimo: tai tokios pat bendros kilmės kaip: sniegas, sėmens, stiklas, sėdėti, sietas, sakalas, sábalas[,] saldus etc.“ (Laukaitis 1909_b: 403). Kaip matyti, toks aiškinimas nėra vykęs. Iš išvardytų pavyzdžių *stiklas*, *sakalas* ir *sabalas* yra slaviškos kilmės. Tai – senieji skoliniai, o *svietas* – barbarizmas, be kurio lietuvių kalba gali išsiversti. Kiti žodžiai laikytini indoeuropietiškais arba bendrais baltams ir slavams. Apie terminą *pekla* J. Laukaitis taip rašė: „p. Būga mokliškai išrodė, kad jokio Pokliaus ar Pekliaus nebuvo ir kad žodis „pekla“ esąs gyvai paimtas iš lenkų kalbos“ (ten pat, 406). *Vadove* (1908) J. Laukaitis teigė, kad *dūšios* negalinti atstoti nei *vėlė*, nei *siela*, nes „vėlė arba velė, iš kurios kilo *velinas* (pas Daukšą) ir *velnias*, kaip dar galima iš gyvos kalbos patirti, reiškia tai-pat, ką lotyniškai *manes*, lenk. *cienie zmarłych*“, o „*siela*, kaip matyt iš senovės raštų ir gyvos kalbos, reiškia tai-pat, ką lotyniškai *animus*, *mens*, <...> todėl mes galime vartoti *sielą* tik tuose atvejuose, kada lenkai vartoja „*dusza*“ sensu metaphorico, kaip antai: *dusza narodu, towarzystwa...*, o taipgi kada lotyniškieji *animus*, *mens* reiškia žmogaus dvasią“ (Laukaitis 1908_b: 413–414). Tačiau vėliau (1925) „jam *siela* jau buvo tos pat reikšmės, kaip ir lot. *anima* ir atrodė bendros kilmės su vok. *Seele*, panašiai kaip *Sohn* – *sūnus*, *Tochter* – *duktė* ir kt. Bet iš tikrųjų šie žodžiai nieko bendro neturi“ (Skardžius 1997: 424). Iš šitų kelių aiškinimų gerai matyti, kaip J. Laukaitis apie teikiamųjų žodžių vartoseną ir reikšmę sprendė iš analogijos pagal žinomus pavyzdžius ir savo supratimą, rėmėsi kalbininkų darbais. Akivaizdu, kad ne visada jam sekėsi tinkamai paaiškinti kalbiškai (*svietas* – slavybė), bet pastangos vertos dėmesio. P. Skardžius rašė, kad prel. J. Laukaitis, nors ir būdamas tik mėgėjas kalbininkas, „neturėdamas platesnės, gilesnės pažiūros į bendrinės kalbos vartoseną, taip pat dažnai trūkdamas istorinių bei etimologinių žinių ir paprastai remdamasis tik vienu kitu žinomu pavyzdžiu“, vis dėlto yra daug gero padaręs bažnytinės kalbos kultūrai: vienas pirmųjų ėmė sielotis dėl tos kalbos, pirmasis sugebėjo sukelti didelį susidomėjimą ir norą ją tobulinti (Skardžius 1997: 425).

1904 m. išleistame *Mažajame katekizme vaikeliams* vartotas vertinys *mie-laširdystė* MKV₁ 11 (plg. lenk. *miłosierdzie*, lot. *miser cordia*) vėlesniuose katekizmo leidimuose keičiamas terminu *gailėstingumas* MKV₂ 13, MKV₃

XIII, dar plg. *Dievo mielaširdystė* MKV₁ 9 – *Dievo gailestingumas (mielaširdystė)* MKV₂ X, MKV₃ X.

Reikia paminėti ir terminą *ražančius*¹⁴ MKV₁ 54, MKV₂ 47, MKV₃ 47 (lenk. *różaniec*), kurį vartoti bendrinėje kalboje vengiama¹⁵ (nors yra *skaplieriai*, plg. lenk. *szkaplerz*) ir keičiama *rožinis*. Įdomu tai, kad J. Laukaitis 1940 m. vietoj *ražančius* siūlė vartoti naujadarą *rožinys*, o A. Salys – *rožinis*¹⁶.

Be viso to, kas aptarta, *Mažajame katekizme vaikeliams* vartojama lietuviškų vienažodžių religijos terminų, turinčių vienažodžių lietuviškų sinonimų, pvz.: *apžadas (įžadas)* MKV₁ 59, MKV₂ 53, MKV₃ 53, *apžadas (prižadadas, įžadas)* MKV₁ 59, MKV₂ 52, MKV₃ 52, *nusiturėjimas (užsilaiikymas)* MKV₁ 10, plg. *susiturėjimas (užsilaiikymas)* MKV₂ XI, MKV₃ XI. Kaip matyti iš pavyzdžių, *nusiturėjimas* MKV₁ 10 keistas žodžiu *susiturėjimas* MKV₂ XI ir yra paliktas sinonimiškas žodis *užsilaiikymas*. Pirmame leidime vartotas terminas *dievagarbumas* MKV₁ 10 pakeistas darybiškai geresniu terminu *dievotumas* MKV₂ 93, MKV₃ 93. Matyt, kliuvo ir žodis *pagundymas* MKV₁ 5, kuris tame pačiame katekizmo leidime vartojamas sinonimiškai su *pagunda* MKV₁ 14, MKV₂ 2, MKV₃ 2 (antrame ir trečiame leidimuose *pagundymo* nėra).

Sinonimais galima laikyti katekizmo leidimuose vartojamus priesagų *-ystė* ir *-ybė* vedinius, pvz., *dievystė* MKV₁ 35 – *dievybė* MKV₂ 26, MKV₃ 51, *šventvagystė* MKV₁ 73 – *šventvagybė* MKV₂ 68, MKV₃ 68. Kaip matyti, J. Laukaitis priesagos *-ystė* vedinius, paprastai pavadinančius tam tikras asmenų ypatybes ar būvį, beveik visur nuosekliai keitė į vedinius su priesaga *-ybė*, įvardijančius ypatybes arba tam tikrą būklę ar padėtį. 1904 m. katekizme vartotas terminas su priesaga *-ybė* – *malonybė* MKV₁ 23 kituose leidimuose pakeistas terminu su priesaga *-umas* – *maloningumas* MKV₂ 13, MKV₃ 13. *Vadovo* žurnale J. Laukaitis rašė, kad pradėta iš „mūsų raštijos guite guiti galūnė **-ystė**¹⁷ ir į jos vietą brukte brukti **-ybė**. Taip daroma neva delto, kad nužiūrėta panašumas tarp lietuvių **-ystė** ir slavų **-stwo** (brolystė – braterstwo, dievystė – bóstwo ir t. t.), <...>. Gyvojoje kalboje visai ką-kita reiškia galūnė **-ybė**, o ką kita **-ystė** ir vienos kita jokiū būdu pakeisti negalima“ (Laukaitis 1908_a: 202).

¹⁴ Paprastai vartojama *ražančius*.

¹⁵ Plačiau žr. Rimkutė 2005: 54.

¹⁶ Plačiau žr. Klimavičius 2002: 109.

¹⁷ Paryškinta J. Laukaičio (turėtų būti ne galūnė, o priesaga. – A. R.).

Be to, dažniausiai katekizmuose varijuoja sudėtinių terminų šalutiniai dėmenys, reiškiami paprastosiomis ir įvardžiuotinėmis būdvardžių formomis. Įvardžiuotinės formos 1904 m. katekizmo terminams nebūdingos, jų rasta vos kelios, pvz.: *Dvasia šventoji* MKV₁ 30, *šventoji Bažnyčia* MKV₁ 64, tačiau ir jos vartojamos greta paprastųjų, pvz.: *Dvasia Šventa* MKV₁ 6, *šventa Bažnyčia* MKV₁ 6. Pirmame katekizmo leidime vartotos paprastosios būdvardžių formos 1907 ir 1914 m. katekizmuose jau reiškiamos įvardžiuotinėmis, pvz.: *amžina prapultis* MKV₁ 21 – *amžinoji prapultis* MKV₂ 11, MKV₃ 105, *amžina ugnis* MKV₁ 46 – *amžinoji ugnis* MKV₂ 38, MKV₃ 38, *amžinas gyvenimas* MKV₁ 21 – *amžinasis gyvenimas* MKV₂ 11, MKV₃ 102, *amžinas išganymas*¹⁸ MKV₁ 49 – *amžinasis išganymas* MKV₂ 41, MKV₃ 41, *dvasiška Švento Tėvo valdžia* MKV₁ 40–41 – *dvasiškoji Šventojo Tėvo valdžia* MKV₂ 32, MKV₃ 32, *geras Aniolas* MKV₁ 17 – *gerasis Aniolas* MKV₂ 6, MKV₃ 6, *krikščioniškas mokslas* MKV₁ 94 – *krikščioniškasis mokslas* MKV₂ 93, MKV₃ 93, *paskutinė šventa išpažintis* MKV₁ 76 – *paskutinė šventoji išpažintis* MKV₂ 72, MKV₃ 72, *paskutinė Vakarienė* MKV₁ 33 – *paskutinioji Vakarienė* MKV₂ 23, MKV₃ 23, *Švenčiausia Ostija* MKV₁ 99 – *Švenčiausioji Ostija* MKV₂ 98, MKV₃ 98, *Švenčiausia Traicė* MKV₁ 13 – *Švenčiausioji Traicė* MKV₁ 16, MKV₂ 1, MKV₃ 1, *Švenčiausias Sakramentas* MKV₁ 7, MKV₂ VIII – *Švenčiausiasis Sakramentas* MKV₂ 66, MKV₃ 66, *šventa Komunija* MKV₁ 71 – *šventoji Komunija* MKV₂ 66, MKV₃ 66, *šventas Tėvas* MKV₁ 42 – *šventasis Tėvas* MKV₂ 34, MKV₃ 32, *šventos Mišios* MKV₁ 73 – *šventosios Mišios* MKV₂ 69, MKV₃ 69 ir kt. Paprastosios būdvardžių formos antrame ir trečiajame katekizmo leidimuose retos ir varijuoja su įvardžiuotinėmis, pvz.: *Dvasia Šventa* MKV₂ VI, MKV₃ VI – *Dvasia šventoji* MKV₂ 21, MKV₃ 21, *pikta dvasia* MKV₂ 2, MKV₃ 2 – *piktoji dvasia* MKV₂ 7, MKV₃ 7, *šventa Bažnyčia* MKV₂ 32, MKV₃ 32 – *šventoji Bažnyčia* MKV₂ 12, MKV₃ 12. Nors paprastųjų ir įvardžiuotinių būdvardžių formos reiškia ne tą patį, tačiau pateiktais terminais buvo įvardijamos tos pačios religijos sąvokos, o skirtumas – tik gramatinė forma. Šiuos variantus galima laikyti pseudovariantais. O bandymas vartoti įvardžiuotines būdvardžių formas (nors ir pramaišiu su paprastosiomis) ten, kur jos dabar yra įprastos, kai kalbama apie rūšį ar išskiriamąją ypatybę, rodo J. Laukaičio norą tobulinti katekizmo kalbą.

Atskirai minėtini katekizmuose vartojami terminai, kurie formaliai vertinant terminais negalėtų būti laikomi – tai daiktavardžio funkcijas atliekantys būdvardžiai ir dalyviai. Dažniausiai tekstuose vartojami du terminai:

¹⁸ *Išganymas* „išgelbėjimas“ – vertinys, plg. lenk. *zbawienie*.

gyvas MKV₁ 6, MKV₂ VI ir *numiręs* MKV₁ 6, MKV₂ VI, taip pat minėtinas terminas *griėšnas*. Vartojamos ir įvardžiuotinės šių terminų formos (paprastai sudėtinių terminų dėmenys), pvz.: *gyvųjų Sakramentai* MKV₁ 67, MKV₂ 62, *numirusiųjų Sakramentai* MKV₁ 67, MKV₂ 62, *prikelimas iš numirusiųjų* MKV₂ 23.

Katekizmuose vartojama nemažai sudėtinių (daugiausia dvižodžių) terminų sintaksinių variantų, kurie skiriasi dėmenų tvarka, pvz.: *Bažnyčia šventa* MKV₁ 7, MKV₂ VIII, MKV₃ VIII – *šventa Bažnyčia* MKV₁ 6, MKV₂ 32, MKV₃ 32, *Dorybė Dieviškoji* MKV₁ 93, MKV₂ 91, MKV₃ 91 – *dieviškoji dorybė* MKV₁ 48, MKV₂ 41, MKV₃ 41, *Mišios šventos* MKV₁ 7, MKV₂ VII, MKV₃ VII – *šventos Mišios* MKV₁ 73, *nusidėjimas svetimasis* MKV₁ 92, MKV₂ 90, MKV₃ 90 – *svetimasis nusidėjimas* MKV₁ 92, MKV₂ 90, MKV₃ 90 ir kt. Kaip matyti, beveik visi pateikti variantai konkuruoja tame pačiame katekizme. Sudėtinių religijos terminų, kurių dėmenų tvarka nebūdinga lietuvių kalbai, gerokai mažiau. Taigi daugelio sudėtinių terminų dėmenų tvarka yra taisyklinga.

Rasta atvejų, kai vartojami keli termino (ar jo sinonimo) rašybos variantai, pvz., trumpųjų ir ilgųjų balsių: *artymas* MKV₁ 7– *artimas* MKV₂ VII, MKV₃ VII, didžiųjų ir mažųjų raidžių: *Apsirijimas* MKV₁ 8, MKV₂ VIII – *apsirijimas* MKV₁ 10, MKV₂ 76 – *apsirijimas* MKV₃ XI, *Dangus* MKV₁ 9, MKV₂ 93, MKV₃ 93 – *dangus* MKV₁ 5, MKV₂ 36, MKV₃ 36, *Godulys* MKV₁ 8, MKV₂ VIII, MKV₃ VIII – *godulys* MKV₂ 88, MKV₃ 88, *Meilė* MKV₁ 9, MKV₂ X, MKV₃ X – *meilė* MKV₁ 56, MKV₂ 49, MKV₃ 49, *Tikėjimas* MKV₁ 9, MKV₂ X, MKV₃ X – *tikėjimas* MKV₁ 14, MKV₂ 2, MKV₃ 2 ir kt. Daugelio pateiktų terminų rašymas iš didžiųjų raidžių yra stiliaus dalykas – rašoma tai, kas ypač šventa, svarbu tikintiesiems, verta didžiausios pagarbos.

Lietuviški terminai ir senieji skoliniai

Visų aptariamųjų *Mažojo katekizmo vaikeliams* religijos terminų variantus, taip pat ir terminų nenusistovėjimą, sinonimiškumą galima paaiškinti – tuo metu lietuviška religijos terminija buvo tvarkoma. Nors šalia tokių lietuviškų¹⁹ religijos terminų, kaip *atlaidai* MKV₁ 44, MKV₂ 36, MKV₃ 36, *atpirkimas* MKV₁ 22, MKV₂ 12, MKV₃ 12, *avinėlis* „Kristus“ MKV₁ 33, MKV₂ 23,

¹⁹ Senieji skoliniai šiame straipsnyje aptariami prie savos leksikos, nes sinchroniškai daugelio jų svetimumas dažniausiai nebeumanomas (esama ir tokių svetimybių, kurių svetimumas gali būti ir nenusipėjamas). Jie sudaro labai svarbią leksikos dalį ir laikomi norminiais.

MKV₃ 23, *Dievas* MKV₁ 8, MKV₂ IX, MKV₃ IX, *dvasia* MKV₁ 14, MKV₂ 3, MKV₃ 3, *geiduliai* MKV₁ 64, MKV₂ 58, MKV₃ 58, *nusidėjėlis* MKV₁ 84, MKV₂ 81, MKV₃ 81, *pakylėjimas* MKV₁ 99, MKV₂ 98, MKV₃ 98, *palaiminimas* MKV₁ 37, MKV₂ 28, MKV₃ 28, *persižegnojimas* MKV₁ 5, MKV₂ 2, MKV₃ 2, *vanduo* MKV₁ 32, MKV₂ 22, MKV₃ 22, *velnias* MKV₁ 12, MKV₂ 6, MKV₃ 6 ir kt., taip pat šalia senųjų skolinių, pvz.: *apaštalas* MKV₁ 37, MKV₂ 28, MKV₃ 28 (lenk. *apostoł*), *Bažnyčia* MKV₁ 29, MKV₂ 18, MKV₃ 18 (brus. *бажніца*, lenk. *bożnica*), *gavėnia* MKV₁ 79, MKV₂ 75, MKV₃ 75 (brus. *гавенне*), *krikščionis* MKV₁ 39, MKV₂ 30, MKV₃ 30 (lenk. *chrześcijanin*), *Krikštas* MKV₁ 7, MKV₂ 37, MKV₃ VIII (s. rus. *крѣсть*, dar plg. lenk. *chrzest*), *kryžius* MKV₁ 13, MKV₂ 1, MKV₃ 1 (brus. *крыж*, lenk. *krzyż*), *kunigas* MKV₁ 33, MKV₂ 24, MKV₃ 24 (vok. aukšt. *kunig*), *Mišios* MKV₁ 64, MKV₂ 59, MKV₃ 59 (lenk. *msza*), *parapija* MKV₁ 7, MKV₂ VIII, MKV₃ VIII (brus. *парафія*, lenk. *parafia*), *Popiežius* MKV₁ 39, MKV₂ 31, MKV₃ 35 (lenk. *papież*), *poteriai* MKV₁ 53, MKV₂ 46, MKV₃ 46 (lenk. *pacierz*), *Rojus* MKV₁ 19, MKV₂ 8, MKV₃ 8 (brus. *раў*, lenk. *raj*), *šėtonas* MKV₂ 6, MKV₃ 6 (lenk. *szatan*), *Velykos* MKV₁ 73, MKV₂ 68, MKV₃ 68 (brus. *вялік (дзень)*), *vynas* MKV₁ 32, MKV₂ 22, MKV₃ 22 (brus. *віно*, lenk. *wino*), *vyskupas* MKV₁ 33, MKV₂ 24, MKV₃ 30 (lenk. *biskup*, *wiskup*) ir kt., visuose J. Laukaičio katekizmo leidimuose vartojama svetimybių, tačiau daugeliu atvejų mėginama jas keisti.

Tarptautiniai žodžiai

Reikia paminėti, kad tarptautiniai terminai, pvz.: *altorius* MKV₁ 95, MKV₂ 94, MKV₃ 94 (lot. *altus*, plg. lenk. *ołtarz*), *djakonas*²⁰ MKV₁ 39, MKV₂ 30, MKV₃ 30 (gr. *diakonos*), *Epistola* MKV₁ 98, MKV₂ 97, MKV₃ 97 (lot. *epistola* < gr. *epistolē*), *Evangelija* MKV₁ 32, MKV₂ 22, MKV₃ 22 (lenk. *ewangelia* < gr. *euangelion*), *katalikas* MKV₁ 13, MKV₂ 1, MKV₃ 1 (lot. *catholicus* < gr. *katholikos*, plg. lenk. *katolik*), *Katekizmas* MKV₁ 24, MKV₂ 14, MKV₃ 14 (lot. *catechismus* < gr. *katēchismos*), *Komunija* MKV₁ 66, MKV₂ 60, MKV₃ 60 (lot. *communio*, plg. lenk. *komunia*), *Ostija* MKV₁ 99, MKV₂ 98, MKV₃ 98 (lot. *hostia*), *Psalmė* MKV₁ 100, MKV₂ 100, MKV₃ 100 (gr. *psalmos*, plg. lenk. *psalm*), *Sakramentai* MKV₁ 25, MKV₂ 14, MKV₃ 14 (lot. *sacramentum*) ir kt., nekeisti. Rastas vienas pavyzdys, kai gana retas tarptautinis žodis *ministrantūra* (lot. *ministrans*, kilm. *ministrantis*) aiškintas papras-

²⁰ Dabar – *diakonas*.

tiems katekizmo skaitytojams suprantamesniu sudėtinu terminu: *Ministrantūra arba Tarnavimas prie šventų Mišių* MKV₁ 95 – *Ministrantūra arba Tarnavimas prie šventųjų Mišių* MKV₂ 94, MKV₃ 94. Vadinasi, J. Laukaitis nebuvo kraštutinio purizmo atstovas. Galbūt jis laikėsi J. Jablonskio keltų norminimo principų: norminti, arba keisti, reikia tik neabejotinas svetimybės, o įsigalėjusių, paplitusių, kalbos sistemos nežeidžiančių svetimybės žodžių, taip pat tarptautinių žodžių keisti nebūtina (Jablonskis 1935: 307–308; Palionis 1959: 19–25; Piročkinas 1977: 102–105). Tarptautiniai žodžiai religijos leksikai reikalingi tada, kai nėra savų atitikmenų, o tos sąvokos įvardijamos remiantis bažnytine lotynų kalba.

Nors *Mažajame katekizme vaikeliams* svetimybės šalintos nenuosekliai, tačiau gana aiškiai matyti bendrieji religijos terminų norminimo principai (ypač grynumo, gyvosios kalbos, taisyklingumo). Kun. J. Laukaitis, būdamas ne kalbininkas specialistas, gana profesionaliai vertino skolinių vartoseną.

IŠVADOS

Juozas Laukaitis – vienas svarbiausių ir aktyviausių XX a. pradžios bažnytinės lietuvių kalbos gairintojų ir puoselėtojų, bendrinės lietuvių kalbos, taip pat ir religijos terminijos kūrėjų ir normintojų, pirmasis susirūpinęs poterių reforma ir jų lietuvinimu. Jis parengė ir išspausdino tris *Mažojo katekizmo vaikeliams* leidimus. Iš jų surinkta apie 600 skirtingų vienažodžių (beveik trečdalis) ir sudėtinų religijos terminų, jų sinonimų ir variantų.

Visuose katekizmo leidimuose vartojama grynai lietuviškų religijos terminų: *Dievas, dvasia, velnias* ir kt., taip pat svetimybų, kurioms tuo metu nebuvo rasta atitikmenų arba galbūt nežvelgtas svetimumas: *almužna, aniolas, arkaniolas, čysčius, čystata, dūšia, grabas, griešnas, karunka, pakūta, šliūbas* ir kt. Daug terminų vartojama sinonimiškai: *auka – apiera, išpažintis – spaviednis, nusidėjimas arba nuodėmė – griekas, bausmė – kora, malonė – mylista, mirtis – smertis, paslaptis – tajemnyčia, pragaras – pekla* ir kt., paprastai teikiant pirmenybę lietuviškam religijos terminui. J. Laukaičio religijos terminų gryninimą galima laikyti bendriausia šio katekizmo terminijos norminimo kryptimi.

Mažojo katekizmo vaikeliams leidimuose gausu rašybos ir sintaksinių variantų. Jų buvimas, kaip ir sinonimija, liudija tai, kad religijos terminija dar tebebuvo tvarkoma.

Lietuviškos religijos terminijos kūrimas, terminų tobulinimas, sąvokai tinkamiausio žodžio paieška – ilgas ir kruopštus darbas, kurį kun. J. Laukaitis dirbo gana sėkmingai. Tai buvo ne tik religijos terminijos, bet ir besiformuojančios bendrinės lietuvių kalbos norminimas.

ŠALTINIAI

- MKV₁ – *Mažasis katekizmas vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmą išpažintį ir šventą Komuniją*. Išdavė kun. J. Laukaitis. Vilnius: Juozapo Zavadzkiego spaustuvė, 1905 (antraštiniame lape 1904). – 105 p.
- MKV₂ – *Mažasis katekizmas vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmąją išpažintį ir šventąją Komuniją*. Išleido kun. J. Laukaitis. Antrasai išleidimas. Seinai: Laukaičio ir B-vės spaustuvėje, 1907. – 115 p.
- MKV₃ – *Mažasis katekizmas vaikeliams, prisiruošiantiems į pirmąją išpažintį ir šventąją Komuniją*. Išleido kun. J. Laukaitis. Trečiasai išleidimas. Seinai: Laukaičio ir B-vės spaustuvėje, 1914. – 115 p.

LITERATŪRA

- Brückner A. 1974: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Gaivenis K., Keinys St. 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa.
- Jablonskis J. 1935: *Raštai* 4, Kaunas.
- Kairiūkštytė N., Gudonytė A. 2009: *Lietuvybės kovų verpetuose: Vilniaus ir Seinų kraštai XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Keinys St. 1984: Lietuvių kalbos hibridai (sąvoka, rūšys ir normiškumas). – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*. A serija, t. 3 (88), Vilnius, 113–125.
- Klimavičius J. 1998: Kas ta Vytauto fara? – *Gimtoji kalba* 8, 8–10.
- Klimavičius J. 2002: Katekizmo kalba – kalbos katekizmas. – *Kalbos kultūra* 75, 105–119.
- Klimavičius J. 2005: *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Laukaitis J. 1905: Mūsų bažnytinė kalba. – *Vilniaus žinios* 178, 4.
- Laukaitis J. 1907: Apie poterių vienodumą. – *Draugija* 4, 417–420.
- Laukaitis J. 1908_a: Kalbos dalykai. – *Vadovas* 2, 202–205.
- Laukaitis J. 1908_b: Kalbos dalykai. – *Vadovas* 4, 413–414.
- Laukaitis J. 1909_a: Kalbos dalykai. – *Vadovas* 7, 296–301.
- Laukaitis J. 1909_b: Kalbos dalykai. – *Vadovas* 8, 402–406.

- Laukaitis J. 1909_c: Kalbos dalykai. – *Vadovas* 9, 102.
- Laukaitis J. 1909_d: Dr. Jonui Totoraičiui (Del poterių taisymo). – *Vadovas* 12, 413–415.
- Laukaitis J. 1914: Kalbos dalykai. – *Vadovas* 76, 201.
- LKŽ_c 2005: *Lietuvių kalbos žodynas* 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. – Prieiga per internetą: www.lkz.lt
- Palionis J. 1959: J. Jablonskio kalbiniai taisymai. – Jonas. Jablonskis. *Rinktiniai raštai* 2, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 5–54.
- Palionis J. 2004: *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Piročkinas A. 1977: *Prie bendrinės kalbos ištakų*, Vilnius: Mokslo.
- Rimkutė A. 2005: Nelietuviški XIX a. galo – XX a. pradžios katalikų katekizmų religijos terminai. – *Terminologija* 12, 42–66.
- Rimkutė A. 2009: 1883–1916 m. katekizmai ir jų religijos terminų reikšminės grupės. – *Terminologija* 15, 156–179.
- Sabaliauskas A. 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslo.
- Skardžius P. 1997: Prel. J. Laukaitis kalbininkas. – *Rinktiniai raštai* 2, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 420–428.
- Smoczyński W. 2007: *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersytetu Wileńskiego.
- Svarinskas A. 1996: Prelatas, mylėjęs žmones ir kalbą. – *Dienovidis* 16, 13.
- Totoraitis J. 1909: Nauji poteriai (Poterių Komisijos klaidos). – *Vadovas* 11, 294–305.
- Urbas D. 1998: *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vaičiūnas A. 1996: Prelato šlovės ir kančių keliai. – *Apžvalga* 17 (273), 8.
- Vailokaitis J. 1910: Kunigas Juozapas Laukaitis. – *Šaltinis* 27, 422.

Gauta 2009 06 15

STANDARDISING RELIGIOUS TERMS IN PASTOR JUOZAS LAUKAITIS'S *CATECHISM MINOR FOR CHILDREN*

S u m m a r y

At the beginning of the 20th century Juozas Laukaitis (1873–1952) was among those outstanding figures who cherished the Lithuanian church language and who was very much concerned about standardising Lithuanian religious terms. He was chair of the so-called Prayer Commission and one of the first to take care of the language of prayers and to promote their Lithuanian version.

The paper aims at discussing the terms and their evolution in the three editions (1904, 1907 and 1914) of J. Laukaitis's *Catechism Minor for Children* (*Mažasis katekizmas vaikeliams*). The paper also aims at identifying principles and criteria of standardising religious terms, evaluating amendments made in catechisms published almost one hundred years ago in reference to standard Lithuanian.

From the three editions of the *Catechism* there were about 600 different one-stem (almost one third of all terms) and compound religious terms, their synonyms and variants collected. All editions contained some Lithuanian religious terms, e.g. *Dievas* ('God'), *duona* ('bread'), *dvasia* ('spirit'), *Kraujas* ('blood'), *Kūnas* ('body'), *našlė* ('widow'), *Sūnus* ('son'), *vanduo* ('water'), *velnias* ('devil'), *žaltys* ('grass-snake') etc., some borrowed terms which had no equivalents at the time or their foreign origin might have been overlooked, e.g. *almužna* ('alms'), *aniolas* ('angel'), *arkaniolas* ('archangel'), *čysčius* ('purgatory'), *čystata* ('chastity'), *dūšia* ('soul'), *grabas* ('coffin'), *griešnas* ('sinful'), *karunka* ('canticle'), *pakūta* ('repentance'), *šliūbas* ('wedding'), *veselija* ('marriage') etc. Most terms were used synonymously, e.g. *auka* – *apiera* ('offering'), *išpažintis* – *spaviednis* ('confession'), *nusidėjimas* or *nuodėmė* – *griekas* ('sin'), *bausmė* – *kora* ('punishment'), *malonė* – *mylista* ('mercy'), *mirtis* – *smertis* ('death'), *paslaptis* – *tajemnyčia* ('secret'), *pragaras* – *pekla* ('hell'), *pasaulis* – *svietas* ('world'), *teismas* – *sūdas* ('trial'), *viltis* – *nodieja* ('hope') etc. (preference was usually given to the Lithuanian term).

The standardisation of religious terms by J. Laukaitis could be treated as the most general approach to standardising the terms of the field. Spelling and syntactic varieties of the terms as well as their synonyms found in the three editions of the *Catechism Minor for Children* suggest that religious terms were still rather inconsistent.

AUŠRA RIMKUTĖ
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
ausrar@lki.lt